

SISUKORD

TÕLKIJAJA MÄRKUS PÕHJALA NIMEDEST 6

AUTORI MÄRKUS 7

KAARDID 8

Sissejuhatus. Allikad ja pärimused 11

1

Jumalad ja jumalannad 29

2

Maailma loomine ja sepistamine 55

3

Vastasjõud 87

4

Valhölleks valitud: Inimeste kangelased 123

5

Viikingimaailma kangelased 153

6

Maailmalõpp ja taassünd 177

ROHKEM LUGEMIST 203

ILLUSTRATSIOONIDE ALLIKAD 204

REGISTER 206

TÕLKIJA MÄRKUS PÕHJALA NIMEDEST

Käesolevas tõlkes on vanapõhja jumalate ja kangelaste nimed esitatud oma algsel kujul nagu Eddade tekstides, sest just nii on neid kasutatud selle teose ingliskeelses originaalis. See läheb lahku „Vanema Edda“ eestikeelsest tõlkest (Eesti Raamat 1970), kus Rein Sepp otsustas nimed eestindada – nii sai Øðinnist Odin, Vafþrúðnirist Vafthruudnir jne. Islandi keeles, mis on Eddade keelele praegustest kõige lähem, langeb rõhk tavaliselt esimesele silbile, rõhumärk tähendab pikka häälikut ning võõrapäraseid kirjamärgid häälduvad järgmiselt:

æ – [ai]

ð – heliline [th]

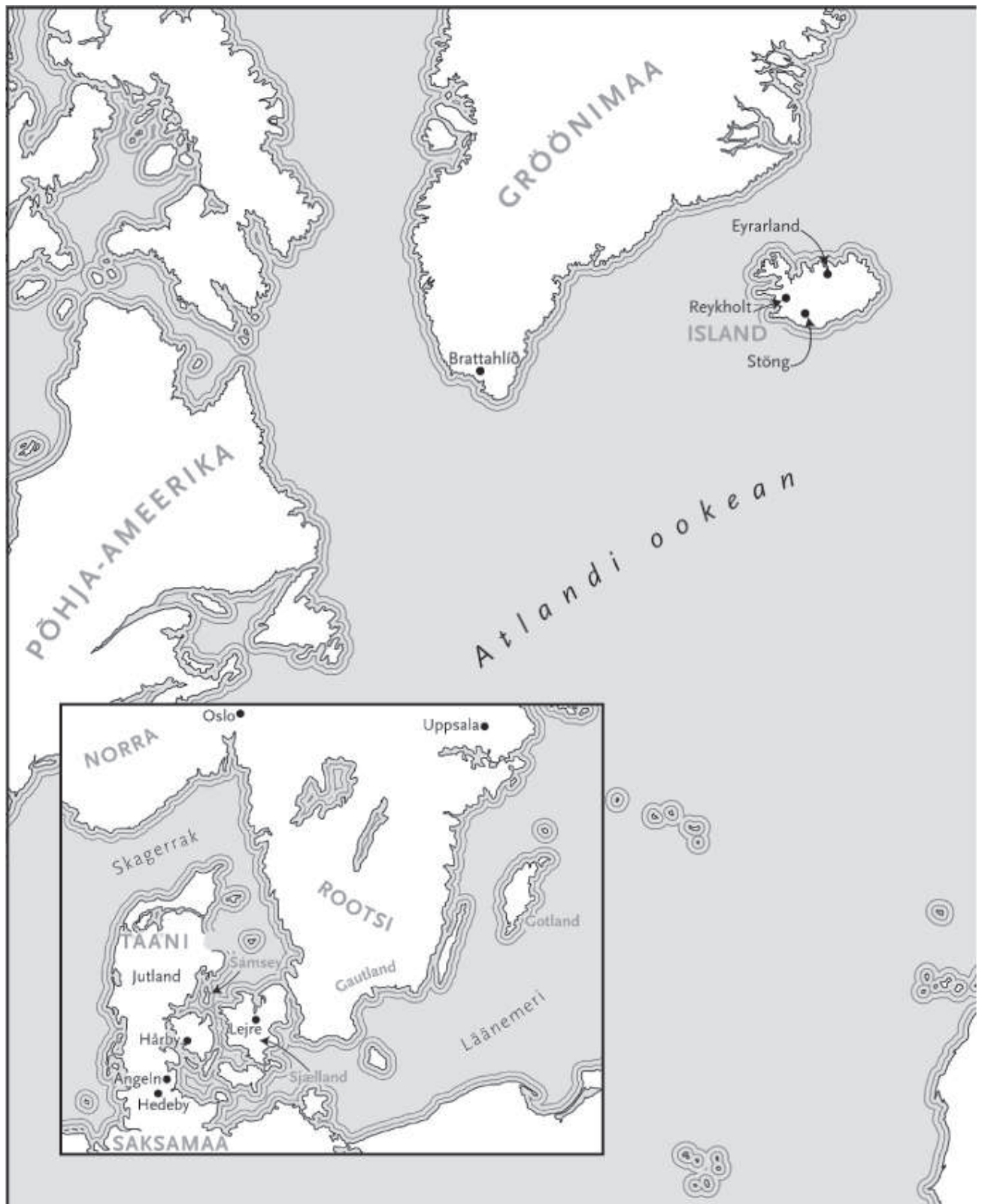
þ – helitu [th]

ø – [ö]

y – [i]

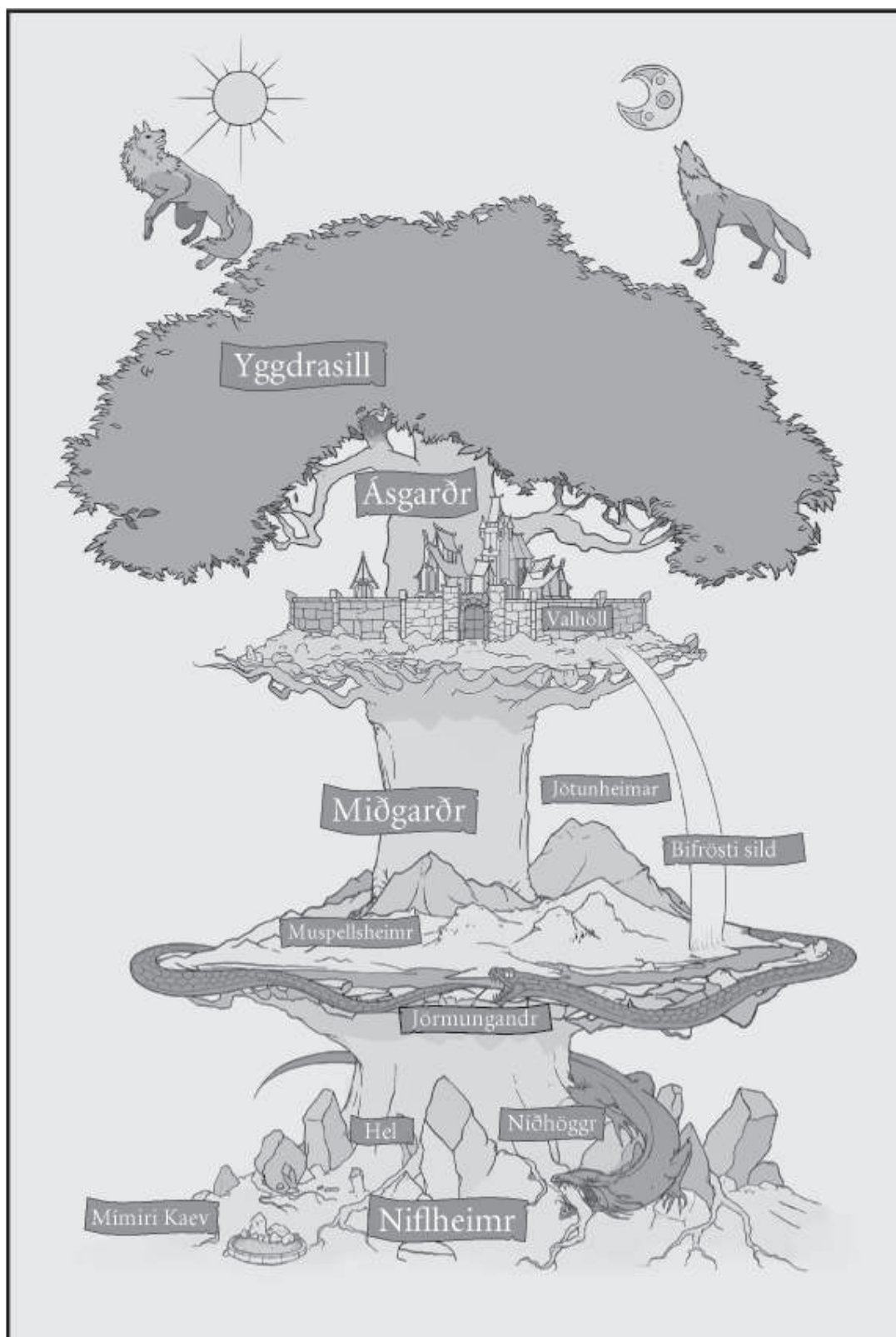
AUTORI MÄRKUS

Tahaksin tänada Tim Bournsi, kes jagas palju kasulikke soovitusi ja tegi suure töö registriga. Neli pühendusesaajat on algatanud palju seiklusi Vana-Põhja maadel ning olnud seal mu saatjaks: *tíl góðs vinar liggja gagnvenir, þótt hann sé fírr farinn.*

Vanapõhja keele kõnelejad löid oma asustusi isegi nii kaugel nagu Britannia, Normandia, Island, Gröönimaa ja Põhja-Ameerika. Nad liikusid ka Venemaale ja töötasid Konstantinoopoli keisri ihukaitseväes.

Vana-Põhja mütoloogiline maailmapilt

SISSEJUHATUS

✧ ALLIKAD JA PÄRIMUSED ✧

Óðinn [Odin] oli tähelepanuväärne mees oma tarkuse ja saavutuste poolest. Tema naise nimi oli Frigida ja me kutsume teda Friggiks. Óðinnil olid prohvetlikud võimed, nagu ka tema naisel. Need teadmised ütlesid talle, et ta saab Põhjalas väga kuulsaks ja kõigist kuningaist kõrgemaks. Seetõttu kibeles ta Türgist lahkuma ja tõi endaga kaasa suure hulga inimesi, noori ja vanu, mehi ja naisi, ning palju väärtasju. Aga kuhu nad mandril ka ei läinud, räägiti neist nii palju imelist, et nad näisid pigem jumalate kui inimestena.

Snorri Sturlusoni eessõna, „Noorem Edda“ (ca 1230)

✧ SNORRI STURLUSON JA NUTIKAD

MIGRANDID AASIAST ✧

Kes olid Põhjala jumalad? Migrandid Lähis-Idast, kes rändasid läbi Saksamaa, et jõuda oma töötatud kodumaale Skandinaaviasse, inimesed nagu meiegi, aga targemad, kaunimad ja tsiviliseeritumad. Vähemalt nii väitis üks kristlik kirjamees, keskaegne islandlane, kes pani paberile paljud tänaseni säilinud müüdid ja legendid Skandinaavia põhjalast. Keskaja kristlikud õpetlased pidid kuidagi seletama, miks nende eelkäijad valejumalaid kummardasid ja nii levis teooria, et kristluse-eelsed jumalad olid demonid, saatana saadetud kurjad vaimud, kes ahvatlesid inimesi patte ja eksisamme tegema. Kuid väga mõjuv oli ka eelmainitud seletus, millega tuli välja Snorri Sturluson: need niinimetatud jumalad olid tegelikult erakordsed inimesed, immigrandid Troojast. Seda ideed kutsutakse euhemerismiks. 13. sajandi Islandi õpetlane,

poliitik, luuletaja ja klannipealik Snorri Sturluson, kes pärandas meile kõige terviklikuma ja süstemaatilisema ülevaate Põhjala panteonist, arvas, et Põhjala jumalad – aasid, nagu neid kutsuti – pidid olema inimesed. Trooja sõja kaotajate järeltulijad otsustasid rännata põhja, tuues Saksamaale ja Skandinaaviasse kaasa oma parema tehnoloogia ning tarkuse. Uustulnukate kultuur allutas eelmised asukad, kes võtsid üle võõraste keele ja hakkasid esimest immigrantide põlvkonda pärast nende surma jumalatena kummardama.

Snorri „Eddas“ jagatud seletused traditsioonilise Põhjala luule kohta nõudsid palju mütoloogilisi taustateadmisi. Ta lõi selleks raamistiku, mis selgitas, et kuigi praegu ei kummardanud paganlikke jumalaid enam keegi ja nad olid niikuinii vaid kaval Lähis-Ida rändhõim, olid nende lood nii tähendusrikkad kui huvitavad. Ta kirjutas oma luulekäsitle eessõnas Rootsi kuningast Gylfist, kes sai kaks korda petta. Esimest korda jumalanna Gefjunilt, nagu on kirjeldatud meie esimeses peatükis ja teist korda siis, kui Gylfi liiga hilja pettust mõistes aaside elupaika Ásgarðri teele asus. Gylfi kavatses nende petiste kohta rohkem välja uurida. Ta lasti kuninga troonisaali, kus ta kohtus kolme tegelasega – Hári, Jafnhári ja

Islandi õpetlane Snorri Sturluson

Snorri Sturluson (1179–1241) pärines tähtsast Islandi suguvõsast ja mängis Islandi ning Norra tormilises poliitikas tähtsat rolli. Ta kirjutas luulekäsitle nimega „Noorem Edda“, mis koosneb neljast osast: Háttatal („Värsimõõtude nimekiri“), pikk poem, mis kasutab erinevaid värsimõõte; Skáldskaparmál („Luulekeel“), mis seletab kenningiteks kutsutud metafoorseid väljendeid (vt lk 15), sissejuhatus ja Gylfaginning („Gylfi petmine“). Norra kuninga käsilased tapsid Snorri Islandil Reykholtis tema oma kodu keldris. Ta viimased sõnad olid: „Ärge lööge!“

13. sajandi Islandi õpetlase, poliitiku ja luuletaja Snorri Sturlusoni
kuju tema kodus Reykholtis, Islandil

Priðiga (Kõrge, Samakõrge ja Kolmandaga). Pika küsitluse käigus sai Gylfi palju teada, nii jumalatest, universumi ja inimkonna loomisest kui ka maailmalõpust ehk ragnarökist, mille käigus jumalad ja hiiud omavahel võitlevad, et maa uueks luua. Hár ja tema kaks kaaslast soovitasid Gylfil teadmisi hästi ära kasutada ja kadusid siis ühes oma vägeva koja ja kindlusega. Gylfi naasis koju, et kuuldust teistele rääkida.

Snorri kirjutas Põhjala jumalatest veel teise tähtsa teksti, „Ynglinga saga“ („Ynglingite saaga“), tema Norra kuningate ajaloo esimese osa, mida tuntakse esimeste sõnade järgi kui „Heimskringlat“ („Maailmaketast“). Siingi seletab ta aase sama

Kuningas Gylfi kohtub Hári, Jafnhári ja Priðiga
(Islandi käsikiri 18. sajandist)

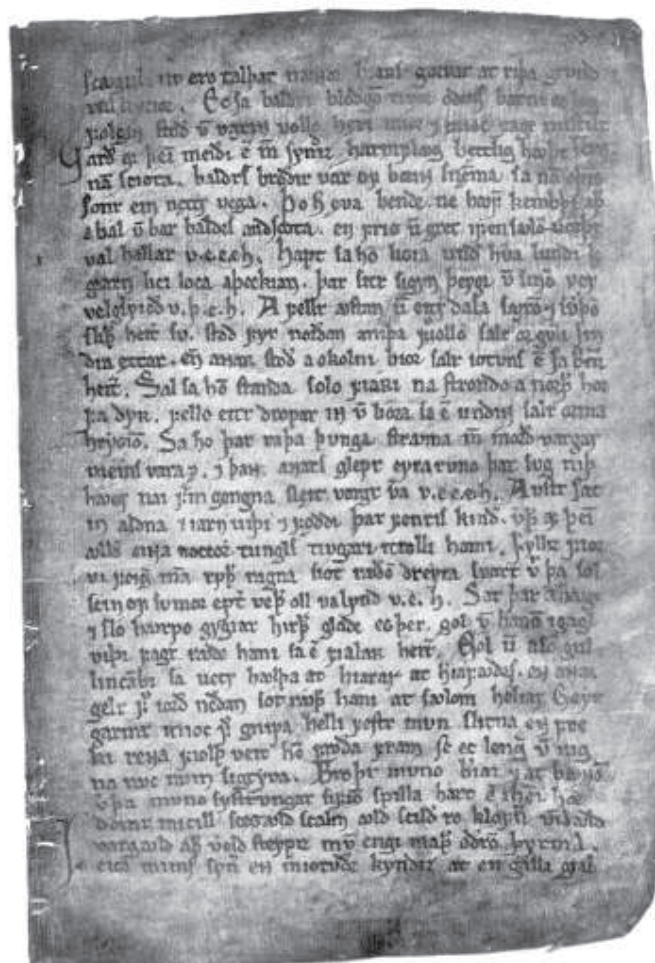
euhemeristlikult kui oma „Eddas“, aga kirjeldab nende võimeid täpsemalt ja rõhutab, et nad olid Rootsi ja Norra kuningate eelkäijad. Snorri mütoloogilised tekstid on küll ratsionaliseeritud ja süstemaatilised, aga pakuvad tähtsat pilguheitu Põhjala jumalate ja kangelaste lugudele. Snorri loomingut lugedes tuleb siiski meeles pidada, et ta kirjutas keskaegse kristlasena ja kujundas materjali vastavalt. Näiteks kirjeldab ta tohutut üleujutust, mis hukutas kõik härmahiid peale ühe. Selle fantaasia aluseks on piibellik Noa aja veeuputus ja hiidude häving. Kusagil mujal Põhjala säilinud pärandis pole sellest loost jälgegi. Snorri pidi Põhjala müütidest palju rohkem teadma kui meie, aga mõnikord ei saanud ta kõigist mõtetest aru ja mõtles lihtsalt midagi välja. Arvame ka, et Snorri teadis rohkem lugusid kui kirja pani, sealhulgas ka Óðinni „Eneseohverdust iseendale“ suure Maailmapuu Yggdrasili juures (vt 1. peatükk). Legend ennastohverdavalt poodud jumalast

sarnanes ilmselt liiga ebamugavalt Kristuse ristilöömisega, et hea kristlane tahtnuks seda edasi anda.

✠ VANAPÕHJA LUULE KAKS VORMI ✠

Keegi pole päris kindel, mida *edda* täpselt tähendab. See nimi anti Snorri kirjatööle ühes varaseimas käsikirjas. Üks võimalik tähendus on „vana-vanaema“, mis võib viidata mütoloogiliste teadmiste iidsusele ja seosele naistega. 14. sajandi Islandil tähendas see sõna midagi „poeesia“ sarnast. Vanapõhja luule jaguneb kaheks tüübiks. Üks neist on peenelt tahutud: seda kutsutakse skaldiluuleks ja see rakendab mõistatusesarnaseid metafoorseid väljendeid ehk keningeid. Kõige lihtsamad keningid on liitsõnad nagu „mõttesepp“ luuletaja või „haldjakiir“ päikese kohta. Paljud keningid on aga keerukamad mõistatused, mille lahendamiseks läheb tarvis mütoloogilisi teadmisi. Selleks, et mõista, kes on *farmr arma Gunnlaðar* (Gunnlöði käte kandam), peame teadma, et jumal Óðinn võrgutas kord hiiutütre Gunnlöði, et võita jumalatele ja inimestele luulemõdu (vt 3. peatükk). Kui Óðinni kirjeldatakse selle väljendiga näiteks „poodud jumala“ asemel, rõhutatakse teda kui võrgutajat, kes hangib jumalatele ja inimestele kultuuriliselt olulisi aardeid, mitte kui kannatajafiguuri, kes poob end Ilmapuu otsa, et saada endale ruunitarkuseid. Óðinnile näib suurimat heameelt valmistavat ohvriand poomise läbi. Mõned üksikud mütoloogilised lood, näiteks paar Þórri (Thori) seiklust, mida arutame 3. peatükis, on kirja pandud skaldide värsis. Sellise luule jaoks on müüdid ja legendid tähtsad peamiselt keningite metafooride taustsüsteemina.

Teist sorti vanapõhja luulet kutsutakse eddade luuleks. Selle lihtsam alliteratiivne vorm sarnaneb varaste värssidega

Codex Regiuse käsikiri, ca 1270, mõned värsid
„Völuspást“ ehk „Nägijatari kuulutusest“

vanainglise ja vana-ülemsaksa sugulaskeeltes. Nimi „eddade luule“ tuleb sellest, et paljud niisuguses vormis vestetud lood on Snorri „Edda“ mütoloogiliste jutustuste aluseks. Suur osa selles värsimõõdus kirjutatud luulest on säilinud ühes käsikirjas, mille ametlik nimetus on GKS 2365 4to. Praegu hoitakse seda Stofnun Árna Magnússonari Reykjavíki käsikirjade instituudis. 1662. aastal kinkis Islandi piiskop Brynjólfur käsikirja Taani kuningale ja sealt peale kutsutakse seda Codex Regiuseks ehk Kuninga Koodeksiks. Ehkki koodeks kirjutati Islandil 1270. aasta paiku, olid paljud selle luuletused ja lood teada ka Snorrile, kes kirjutas oma neliküm- mend aastat varem. Näib olevat tõenäoline, et olid olemas mingid kirjalikud allikad, mütoloogilisest ja kangelasluulest, millele

Snorri toetus. Peaaegu kõik käesolevas teoses tsiteeritud luuletused pärinevad sellest kogumikust, aga lisaks Codex Regiusele leidub veel paar mütoloogilist eddade poemi, nende seas „Baldrs Draumar“ („Baldri unenäod“), mis ennustab ette jumal Baldri surma, „Hyndluljóð“ („Hyndla laul“), mis esitab hulga mütoloogilist informatsiooni hiiutari loeteluna jumalanna Freyja lemmikkangelase eelkäijatest ning „Rígsþula“ („Rígrí nimekiri“), mis kirjeldab ühiskonnaklasside sünni. Eddade stiilis luulet, mis jutustab vanade Skandinaavia kangelaste lugusid, võib leida ka proosalugudes (saagades) viikingiajastu heerostest: neid kut-
sutakse *fornaldarsögur*’iks (iidsete aegade saagadeks).

✠ SAXO, ESIMENE TAANI AJALOOLANE ✠

Peaaegu kõik keskaegsed allikad vanapõhja müütidest ja legendidest pärinevad Islandilt ja on islandikeelsed. Kuid tähtsaks erandiks on „Gesta danorum“ („Taanlaste ajalugu“), tohutu ladinakeelne jutustus, mille pani kirja aastatel 1150–1220 elanud taani munk Saxo Grammaticus. Saxo hüüdnimi tähendab „õppinud“. Eessõnas räägib Saxo, et kristluse-eelses minevikus „raiusid taanlased oma keele tähti rahnudesse ja kividesse, jutustamaks oma esiisade vägitegudest, mille nende emakeele laulud kuulsaks tegid.“ Saxo mainib ka, et tema kaasaegsed islandlased olid suurepärased rahvajuttude allikad ja ta kasutab nende materjali oma raamatus. Nagu Snorri, kirjeldab ka Saxo neid jumalaid ja kangelasi leidlike ja reetlike inimestena, kes elasid Taani eelajaloolises minevikus.

Óðinni kutsub ta taas eriti kavalaks inimeseks, „meheks, keda suur osa Euroopast ekslikult jumalaks pidas.“ Hoolimata Saxo skeptilisest toonist pani ta kirja palju sellist, mis kinnitab mujal jutustatud lugusid. Eriti kasulik on tema täpsem

Keskaegse talu rekonstruktsioon Stöngis, Lōuna-Islandil

Islandil vestetud lood

Saxo väidet, et islandlased mäletasid ja säilitasid kangelaste lugusid, kinnitavad meie kaks peamist Põhjala müütide ja legendide allikat, „Vanem Edda“ ja „Noorem Edda“, mis pandi tõesti kirja sel Põhja-Atlandi saarel. Islandi asustasid 9. sajandil peamiselt norrakad. Islandlaste loomismüüdi järgi põlvnevad nad vabadest aadlikest, kes ei leppinud kuningas Haraldr Kaunisjuukse türanniaga ja lahkusid maalt. Uude asundusse saabus elanikke ka anglo-skandinaavia kolooniatest Briti saartel ja keltide maadelt toodi orje. Iidsed lood Skandinaavia kodumaalt jõudsid asunike pikklaevadel ka Islandile, kus neid jutustati ja esitati väikestes mätaskatusega talumajades, kust kodakondsed pikkadel ja pimedatel talveöödel varju otsisid. Nii sai Islandist sajanditeks paganliku mineviku teadmistevaramu.

informatsioon tähtsamate Skandinaavia kangelaste kohta nagu Starkaðr ja Ragnarr Loðbrók („Karvapüks“), kelle lugusid vestame 5. peatükis.